

VAKFIYELER ÇERÇEVESİNDE
TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR HAYATI
(1300 - 1453)

Doç. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
(Hacettepe Üniversitesi)

Her toplum ortak hüviyetini yarattığı ve yaşadığı kültür hayatında bulur. Diğer bir ifadeyle, her toplumun orijinal kültürü onun ortak hüviyetini oluşturur.

Osmanlı tarihine baktığımız zaman, bu dönem Türk toplumu kültür hayatının, insan, din ve tabiat ilişkileri neticesinde ortaya çıkan müesseselere dayanmış olduğunu görüyoruz. Genel olarak bu müesseselerin çatısının, birçoğu hayatini bugüne kadar sürdürmüş olan vakıf kuruluşlarından meydana geldiğini de biliyoruz. Bir taraftan, Türk toplumunun kültür değerlerini, bu toplumun ortak hüviyetinin tarihi ana unsurlarını ihtiva ve temsil eden, diğer taraftan bunların sürekliliğini sağlayan söz konusu vakıflar hakkındaki en önemli kaynaklarımız, bu müesseselerin kuruluş senetleri olan vakfiyelerdir. Bilindiği üzere bu vakfiyelerden günümüze ulaşabilenlerinin büyük bir kısmı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

Kültür - vakıf ilişkileri ve bu ilişkilerin tahlili konusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin önemi, geçen sene, III. Vakıf Haftası münâsebetiyle, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun işbirliği ile gerçekleştirdiği I. Vakıf Şûrası'nda geniş bir biçimde tartışılarak, rapora bağlanmış olduğu ve Şûra tutanakları da yayın-

lanmış bulunduğu için, (1) meselenin teorik yönü üzerinde, burada uzun uzadıya duracak değilim. Ancak, burada sizlere takdim edecek olduğum, Osmanlı döneminin kuruluş döneminde vakfiyeler çerçevesinde Türkiye'nin kültür hayatı konusundaki tebliğimin hazırlanışı, I. Vakıf Şûrası'nda ortaya çıkan meseleler ve alınan kararlarla yakından alakalı olduğu için, Şûrada ortaya çıkan bazı hususların hatırlatılmasını zarûri görmekteyim.

Şunu hemen belirtmeliyim ki, geçen sene I. Vakıf Şûrası toplanmamış, orada vakıf meselelerini halletmek üzere bazı kararlar alınmamış ve bu kararlar Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından uygulama alanına konulmamış olsaydı, benim bu tebliği hazırlamam mümkün olmayacaktı.

I. Vakıf Şûrası'na katılan üyelerin çok iyi hatırlayacakları gibi, söz konusu Şûra'da, Türk kültür ve sosyal tarihini tam olarak tahlil edebilmek ve vakıfları ilgili mevcut kanunlarımızın âmir hükümlerine uygun bir şekilde yönetebilmek için, mutlaka, belli bir sistem dahilinde, bütün vakfiyelerin muhteva tahlillerinin yapılması, bunun için de, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün üniversitelerle işbirliği yaparak, Vakıflar Arşivi bünyesinde

1) I. Vakıf Şûrası (3-5 Aralık 1985) Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları, Ankara 1986, s. 7-40

de bir «Türk Vakıfları Araştırma Birimi» kurulması ve vakfiyelerdeki verilerin bilgisayara işlenmesi, sonra da bilgisayarda elde edilecek sonuçların ilgili ilim adamları tarafından yorumlanması kararlaştırılmıştı (2).

İşte bu karara istinaden Vakıflar Genel Müdürlüğü onbeş civarında sözleşmeli uzman görevlendirerek sözkonusu Araştırma Birimi'ni kurmuştur. Araştırma Birimi'nin çalışmalarına temel teşkil etmek üzere, üniversite mensuplarıyla işbirliği yapılarak, «belge analizi veri giriş formu» hazırlanmıştır. Bilgisayar programlarını gerçekleştirmek üzere veri tabanını hazırlamak için gerekli bilgileri ihtiva edecek olan bu formlar, Vakıflar Arşivi Araştırma Birimi uzmanları tarafından, vakfiyeler okunarak doldurulmaya başlanmıştır.

Biraz sonra takdim edeceğim tebliğin ilk hazırlıkları, inceleyeceğimiz 1300-1453 tarihleri arasında kurulmuş ve vakfiyeleri Vakıflar Arşivi'nde bulunan 200 civarındaki vakfın vakfiyelerindeki verileri sözkonusu formlara işlemek suretiyle oniki araştırma birimi uzmanı tarafından iki aylık bir süre içinde gerçekleştirilmiştir (3).

Zamanın darlığı ve henüz Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bilgisayar teşkilâtı kurma çalışmaları sonuçlanmadığı için, sözkonusu veriler bilgisayarda değerlendirilememiştir. Bu sebeple sözkonusu 200 küsur vakfiyeden 157 tanesine âit veri giriş formundaki bilgiler, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü araştırma görevlisi Ramazan Acun tarafından, bir hafta içinde, belli bir sistem dahilinde, tasnife tabi tutulmuştur. Ben de bu tasniften hareketle onların değerlendirmesini yapmış bulunuyorum (4).

Böyle bir ekip çalışmasının değerini anlatmak için, 330 vakfiyenin tahliline dayalı olarak, XVIII. asırda Türkiye'de vakıf müessesesinin sosyolojik ve tarihî tetkikine dâir bir çalışmanın (5), bir araştırmacı tarafından ancak beş yılda gerçekleştirilebildiğini söylemek her halde yetecektir sanırım.

Bu açıklamalardan sonra, tebliğimizin esas konusunu teşkil eden 1300 - 1453 yılları arasında vakfiyeler çerçevesinde

Türkiye'nin kültür hayatının tahliline geçebiliriz. Ancak hemen belirtelim ki, burada, kısa süreli bir tebliğ çerçevesinde, uzun tasvirlerle ve detaylı yorumlara girme imkanımız yoktur. Bu sebeple, bazı önemli tesbitler ve kısa yorumlarla yetineceğiz. Bu tesbit ve yorumları daha anlamlı kılmak için, Osmanlı devletinin kuruluş dönemi Türk vakıfları hakkında elde ettiğimiz neticeleri XVIII. asırdaki durumla kıyaslayarak aradaki değişmeyi göstermeye çalışacağız (6). Yalnız bu mukayesenin bizi yanıltmaması için, XVIII. asırla ilgili çalışmanın yüzyıl içinde kurulmuş 330 vakfiyedeki verilere, ilk dönem için yaptığımız tesbitlerin ise 150 yıllık sürede kurulmuş 157 vakfiyedeki verilere dayandığını hatırdan çıkarmamamız gerekmektedir. Bu süre ve örnek vakfiye sayısındaki farklılıklara rağmen, vakıf - kültür ilişkilerindeki değişmeler açısından oldukça anlamlı bazı sonuçlara ulaşılabileceğini biraz sonra göreceğiz.

İncelediğimiz dönemde, vakıf kurucularını sosyo - profesyonel kategorilerine göre değerlendirdiğimiz zaman, bunların % 63'ünün, pâdişahlar başta olmak üzere, devlet yönetiminde görev alan kişilerden, ulemâ ve şeyhlerden oluştuğunu görüyoruz. Bu oran XVIII. asırda % 65 tir ki, aşağı yukarı birbirine eşit sayıla-

2) Aynı eser, s. 141.

3) Vakfiyeleri okuyarak ilgili formlara işleyen uzmanlar şunlardır : Ali Doğan, Gülgün Erişen Nurullah Çetin, Mevlüt Uyanık, Ramazan Karaman, Fatma Gökmen, Nuri Özden, Ömer Özsoy, Sehilan Piler, Mehmet Veysel Dörtbudak, Sevilhan Öztürk, İsmet Ereğ.

4) Şüphesiz kaynaklarımızı göstermek bakımından sözkonusu 157 vakfiyenin burada zikredilmesi gerekmektedir. Ancak burada yaptığımız inceleme, bir ön çalışma niteliğindedir. Bu vakfiyelere âit veriler Ramazan Acun tarafından programlanarak bilgisayara işlenecek ve buradan hareketle tarafımızdan daha geniş bir değerlendirme yapılacaktır. İlgili vakfiyeler de yapılacak olan bu araştırmanın bibliyografyasında gösterilecektir.

5) B. Yediyıldız, *Institution du vaqf au XVIIIe siècle en Turquie - étude socio-historique* (publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique et de la Société Turque), Ankara 1985.

6) XVIII. asır vakıflarıyla ilgili veriler için bir önceki notta geçen esere bakınız.

bilir. Ancak, kendi içinde, özellikle vakıf yapan ulemâ ve şeyhlerin nisbeti konusunda çarpıcı bir değişme müşâhede edilmektedir. İlk dönemde vakıf yapan şeyhlerin nisbeti ulemanın iki misli olduğu halde, XVIII. asırda bu nisbet tam tersine dönmüş; vakıf yapan ulemânın sayısı şeyhlerin iki mislini aşmıştır. Bu durum bize, dar bir mıntıka olan Ordu yöresi üzerinde yapmış olduğumuz incelemede (7) de ortaya çıktığı gibi, XIV - XVI. asırlarda, Türk toplumunda, abdalların ve şeyhlerin temsil ettiği ve yaydığı tekke kültürü hâkimken, XVIII. asırda toplumda medrese ve câmi kültürünün ağır basmaya başladığını göstermektedir.

Vakıf kurucularının geriye kalan % 37'lik bölümünün meslekleri vakfiyelerden tesbit edilememiştir. Burada son derece dikkat çekici bir tesbitimiz vardır ki, o da şudur : İlk dönemde, saraya mensup vakıf kurucusu kadınlar yok denecek kadar azken (157'den sadece 2'si), XVIII. asırda bunların oranı % 7'ye çıkmıştır. Bu artışın temelinde, XVI. asırdan itibaren, mirî arazinin temliknâme yoluyla mülkleştirilmesi hâdisesinin yattığını zannediyorum. Bu yolla mülk edenler ve bunları vakıf kuruluşlarına tahsis edenler de genellikle saraya mensup kişiler olmuştur.

Vakıf kurucularını sosyo - profesyonel kategorilerine göre tanıdıktan sonra, şimdi de, bunların hangi tür müesseseler kurduklarına bir göz atalım. Bilindiği gibi, Osmanlılar döneminde bu müesseselere, **müessesât-ı hayriye** yâni hayır kuruluşları denilmekteydi. Bunların başında eğitim ve öğretimle ilgili kuruluşlar gelmektedir. İncelediğimiz dönemde, 157 vakfiyedeki verilere göre, eğitim ve öğretim kuruluşu olarak, 2 mektep, 2 dârü'l-huffâz, 3 kütüphâne, 13 medrese ve 53 tane de tekke, zâviye ve hânîkâh kurulduğunu görüyoruz.

Bu kuruluşlardaki personel, vakfiyelerdeki esaslara göre tayin ediliyordu. İncelenen vakfiyelerdeki veriler değerlendirildiği zaman, bu dönemdeki görevlendirmelerin rasyonel ve fonksiyonel bir şekilde gerçekleştirildiğini görüyoruz. Gerçekten, yukarıda zikrettiğimiz eğitim ve öğ-

retim kuruluşlarından,

— mekteplerde, muallim-i sıbyan denilen öğretmenlerin,

— dârü'l-huffâzlarda, reîsü'l-huffâz veya şeyhü'l-huffâz denilen Kur'ân öğreticilerinin,

— medreselerde, müderris ve muîd-i ders denilen muhtelif derecedeki öğretim görevlilerinin, medrese kütüphânesine bakan hâfız-ı kütüblerin ve medresenin kapıcılık ve temizlik işlerini üstlenen bevâb, ferrâş ve kayyımların,

— kütüphânelerde, hâfız-ı kütüb denilen kütüphâne memurlarının,

— tekke, zâviye ve hânîkâhlarda ise, şeyh, zâviyedâr, imam, müezzin, aşçı, ekmekçi, vekilharc, bevâb, kayyım ve ferâşların görev yaptıkları anlaşılıyor.

Burada zikrettiğimiz 73 kuruluşta toplam 195 kişi görev yapmakta ve bütün hizmetleri yürütmekteydiler. Ve belli ölçüde talebelere burs da verilmekteydi. XVIII. asırla bir mukayese yapıldığında, vakıf yoluyla kurulmuş eğitim ve öğretim müesseselerinde, diğer bir ifadeyle vakıf - kültür ilişkilerinde meydan gelen değişme hususunda yine ilgi çekici bazı neticeler ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, ilk dönemde, 157 vakfiye ile kurulan eğitim öğretim kuruluşunun toplam sayısı 73'tür. XVIII. asırda, 330 vakfiye ile kurulan eğitim - öğretim kuruluşunun toplam sayısı ise 130'dur. Bunun yarısını alacak olursak, ilk dönemle mukayese yapma imkanımız doğar ki, her iki dönemde hemen hemen aynı sayıdaki vakfiye ile kurulan eğitim - öğretim kuruluşlarının sayısında, XVIII. asırda, azalma olduğu görülmektedir. Bu sayı 73'ten 65'e inmiştir. Buna mukabil, görevli sayısında, ilk dönemle mukayese edilemeyecek ölçüde bir artış gözlenmektedir. İlk dönemde 73 kuruluşta toplam 127 kişi görev yaparken, XVIII. asırda 65 kuruluşta toplam 733 görevli bulunmaktadır. Bu durum vakıf kuruluşlarındaki personel sayısında zamanla büyük bir şişkinlik meydana geldiğini göstermektedir.

7) B. Yediyıldız, **Ordu kazası sosyal tarihi**, Ankara 1985, s. 134 - 146.

Bu şişkinlik nereden kaynaklanmaktadır? Vakfiyelerdeki verilerden anlaşıldığına göre, eğitim ve öğretim kuruluşlarında yeni görevler ihdas edilmiştir. Bu görevlerden bir kısmı, fonksiyonel olduğu halde, büyük çoğunluğu fonksiyonel değildir. Yukarıda saydığımız görevlilerden farklı olarak, mekteplere, öğretmen yardımcısı (halife-i mekteb), yazı öğretmeni (hâce-i meşk veya hätte-i kitab), ilm-i hâl hocası; medreselere muallim-i hat, şeyhül-kurra; kütüphanelere ders-i âm, mücellid, müzehhib gibi görevlilerin de tayin edildiğini ve burslu öğrenci sayısının artırıldığını görüyoruz. Fakat görevli sayısındaki şişkinliğin asıl sebebinin, fonksiyonel olmayan görevler ihdası olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu görevler arasında özellikle, mesnevî-han, buharî-han, müslim-han, vird-han, zâkir, kelime-i tevhid-han, hatm-i hâcegân-han, hatim-han, aşır-han gibi adlarla anılan, ve ücret karşılığında duâ okumayı meslek edinen görevliler bulunmaktadır. Bu konuya daha sonra tekrar temas edeceğiz.

Vakıf eğitim ve öğretim kuruluşlarının, Osmanlı devletinin ilk dönemleri ile XVIII. asırdaki durumlarının mukayesesi, bize, ilk dönemlerde, tekke, zâviye ve hânîkâh sayısının (53 tane), mektep ve medreselerden (15 tane) çok daha fazla olduğunu; XVIII. asırda ise, aynı sayıda vakfiye ile kurulan mektep ve medrese sayısı (42 tane) ilk döneme nisbetle hemen hemen üç misli artarken, tekke, zâviye ve hânîkâh sayısının (13 tane) dört misli gerilediğini göstermektedir. Daha önce vakıf kurucularının sosyo - profesyonel kategorilerini anlatırken belirttiğimiz gibi, eğitim - öğretim kuruluşlarındaki bu ters orantılı gelişme de Osmanlı dönemi Türk toplumunda, zaman içinde tekke kültüründen medrese kültürüne geçildiğine delâlet etmektedir.

Tekke, zâviye ve hânîkâhlar hakkındaki diğer bir tesbitimiz de şudur : ilk dönemde 53 tekke, zâviye ve hânîkâhda 127 görevli bulunuyor. XVIII. asırda ise aynı türdeki 26 kuruluşta 178 kişi görev yapıyor. Bu duruma göre her kuruluştaki görevli sayısının takriben üç misli arttığı anlaşılmaktadır. Bu artış derviş ve mü-

ridlerin ücrete bağlanması ve ücretli duâgûlar tayin edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Kuruluş dönemi tekke ve zâviyelerinin sosyal ve kültürel fonksiyonu hakkında şimdiye kadar önemli çalışmalar yapılmıştır. Ö. L. Barkan'ın kolonizatör Türk dervişleriyle ilgili makalesi bunların en önemlilerinden birisidir (8). İncelediğimiz döneme ait olan ve 1323 tarihli vakfiyesi, burada örneklerimizi teşkil eden 157 vakfiye arasında yer alan Niksarlı Ahi Pehlevan Dârü's-Sulehâsı, diğer adıyla zâviyesi hakkında yaptığımız bir tahlil de baskıda bulunmaktadır (9). Bu sebeple, üzerinde fazla durmak istemeyişime rağmen, yine vakfiyeleri örneklerimiz arasında bulunan ve daha önce H. B. Kunter tarafından yayınlanmış olan (10), Tarsus'taki iki zâviye vakfının özelliğini hatırlatmadan geçemeyeceğim. Biri 1379, diğeri 1380'de Tarsus'ta kurulan bu zâviyeler, Osmanlı İmparatorluğu ile Orta - Asya'daki Türk ülkeleri arasındaki kültürel ilişkileri sürdürmek için tesis edilmişlerdi. Bu zâviyelerde Orta - Asya'dan, özellikle Doğu Türkistan'dan gelen yolcular belli bir süre misâfir ediliyor, kendilerinden geldikleri ülkeler hakkında bilgi alınıyor ve onlara Türkiye'nin durumu hakkında mâlûmât veriliyordu. Kısaca ifâde etmek gerekirse, bu zâviyelerde, muhtelif Türk ülkeleri arasında bilgi ve kültür alışverişi yapılıyordu.

Diğer taraftan bu zâviyeler, Orta - Asya'dan gelen Türklerden isteyenlerin Anadolu'ya yerleşmelerine yardımcı oluyordu; diğerlerinin de yolculuklarını kolaylaştırıyordu. Bu tür başka zâviyeler de vardı. Zâten her tekke ve zâviyenin vakfiyelerde belirtilen asıl görevi, **âyende ve reven-**

8) Ö. L. Barkan, «Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskan ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler», *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, c. II, s. 279 - 386.

9) B. Yediyıldız, «Ahi Pehlevan Dârü's-Sulehâsı», *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat* (Tokat Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi tarafından basılmaktadır).

10) H. B. Kunter, «Tarsus'taki Türkistan zâviyelerinin vakfiyeleri», *Vakıflar Dergisi*, İstanbul 1965, c. VI, s. 31 - 50.

deye, yani gelen ve gidene hizmet etmek idi. Vakfiyelerinde yazmasa bile, diğer fonksiyonları yanında, bütün tekke ve zâviyelerin her gelen gidenle bilgi ve kültür alışverişi yapma fonksiyonunu icrâ ettiklerini de söyleyebiliriz.

İslâmda dinî olanla olmayanı birbirinden ayırmanın çok güç hattâ imkansız olduğu bilinmektedir. Ancak sırf tahlil için yapmak zorunda olduğumuz bir tasnifle, sırf belli bazı ibâdetlerle ilgili olarak, vakıfların, incelediğimiz dönemde dinî alandaki rolüne bir göz atacak olursak, 157 vakfiyedeki verilere göre, bu vakıf kurucuları tarafından 41 câmi ve mescid yapılmış olduğunu, türbeler inşa edildiğini, dinî günlerin kutlanması için tahsisat ayrıldığını, henüz Mekke ve Medîne'nin Türk hâkimiyetinde bulunmamasına rağmen, İslâmın bu kutsal yerlerine daha sonraki dönemlere nisbetle az da olsa ilgi gösterildiğini ve yardım yapıldığını görmekteyiz.

Bu kuruluşlarda görev yapanlar, imam, müezzin, hatip, vâiz, kayyım, ferâş ve türbedar ile çok az miktarda hâfız ve cüzhandan ibârettir. XVIII. asırla yapılacak bir mukayese, ilk dönemlerde son derece rasyonel bir görevlendirme yapıldığını göstermektedir. Meselâ, ilk dönemde, 157 vakfiye ile kurulmuş 41 mescid ve câmiye sâdece 195 personel tayin edilmişken, XVIII. asırda hemen hemen aynı sayıdaki vakfiye ile kurulmuş 33 cami ve mescide 632 görevli tayin edilmiştir. Bu artışın bir sebebi, XVIII. asırda câmi ve mescidlerde, eğitim ve öğretimle görevli kişilerin tayin edilmiş olmasıdır. Bunlar arasında, ders-i âmlar, şeyhü-l-kurrâlar müderrisler, burslu talebeler, muallim-i sıbyanlar ve müderrisler bulunmaktadır. Böylece câmiler her yaş grubuna dâhil kişilerin eğitim ve öğretim görebildikleri, daha geniş halk kitlelerinin belirli bir formasyon kazanabildikleri yaygın eğitim müesseseleri hâline gelmişlerdi. Aslında, ilk dönemlere nazaran XVIII. asırda câmi ve mescidlerdeki görevli sayısının artış sebebi, sâdece eğitim ve öğretim alanındaki yeni görevliler değil, bunlardan daha çok, eczâ-han, devir-han gibi adlarla ücret karşılığı duâ okumak üzere çok

sayıda kişinin görevlendirilmiş olmasıydı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, incelediğimiz 157 vakfiyede hiç rastlamadığımız, fakat XVIII. asırda ortaya çıkan ve hiç bir müesseseye bağlı olmayan dua okuyucuları da vardı. Bunlar duâgûyân, eczâhân gibi genel adlarla veya tebâreke-hân, ihlâs-han gibi okuyacakları sûre ve duâların adıyla adlandırılıyorlardı. XVIII. asırda tanzim edilmiş 330 vakfiyede 561 duâgûyâna rastlanmaktaydı.

İlk dönemlerde sayıları çok az olan fakat zaman içinde tedricen artan bu duâ okuyuculuk görevinin, işsizlere iş bulmak gayesiyle ihdâs edildiği ve böylece sosyal yardımlaşma vasıtası olarak kullanıldığı düşünülebilir. İş olmayan ihtiyaç sahiplerine karşılıksız yardım yapmamış olmak için bu yola başvurulmuş olabilir. Lâkin şunu da belirtmemiz gerekir ki, Osmanlı Devleti'nin XVI. asır sonlarından itibaren günden güne artan nüfusu istihdam edecek reel iş alanları yaratamamış olması yüzünden böyle bir uygulamaya gidilmiş olduğu da düşünülebilir. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma açısından müsbet bir yaklaşım olarak değerlendirilebilecek olan bu uygulamanın, uzun vâdede toplumda ve özellikle yukarıda bahsettiğimiz müesseselerde bozulmalara yol açtığı da söylenebilir...

Eğitim - öğretim ve dinî fonksiyonu yanında, incelediğimiz vakfiyelere göre, vakıfların, 1300-1453 yılları arasında sosyal ve beledi hizmetler sahasında da önemli roller oynadığı gözlenmektedir. 157 vakfiye ile, vakıf personeline, muhtaç ve yolculara bedava yemek üzere 14 imâret açılmış, bir dârü'-ş-şifâ inşa edilmiş, çeşme ve sebillerin bakımı için su nâzırı ve sebilci gibi görevliler tayin edilmiş; şehir ve kasabalara süpürgeciler ve bedesten bekçileri görevlendirilmiştir. Diğer taraftan, vakıf kurucusu âilelere mensup bazı kişilere vakıf gelirleri üzerinden belli ölçüde tahsisatlar ayrılmıştır.

İmâretlerde, imâret şeyhi, aşçı, kilerci, buğday dövücü (gendüm-küb), kâse yıkayıcı (kâse-şüy), ekmekçi gibi görevliler bulunmaktaydı. 14 imâret 22 görevliyle işletiliyordu.

XVIII. asırda imâretlerdeki görevli sayısı da artmıştır. 8 imârete 144 kişi tayin edilmiştir. Ancak buradaki artış fonksiyonel bir artış olarak gözükmektedir. Zira ilk dönemlerde imâret başına ortalama bir buçuk görevli düşmektedir ki, bu son derece azdır. XVIII. asırda ise her imârete ortalama 18 görevli düşüyordu.

Yukarıda saydığımız hizmetlerin gerçekleştirilebilmesi için, bu kuruluşlara sürekli gelir kaynakları temin etmek üzere, arazi, arsa, bahçe, bostan, bağ, tarla, köy gibi tarım işletmeleri; menzil, saray, köşk, hâne gibi meskenler; han, dükkan, anbar, hamam, değirmen, fırın ve imâlât-hane gibi ticaret ve sanayî kuruluşları vakfedilmişti. Zamanımızın darlığı yüzünden bunların özellikleri, işletme biçimleri ve toplam gelirleri üzerinde duramayacağız. Yalnız bir fikir vermek için, 157 vakfiyede adı geçen ve yukarıda isimlerini saydığımız gelir kaynaklarından, bahçe sayısının 54'e, tarla sayısının 195'e, köy sayısının 135'e, menzil sayısının 30'a, dükkanların 1208'e, değirmenlerin 96'ya ve imâlâthânelerin 11'e ulaştığını söylemekle yetineceğiz.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız hayrât eserlerin olduğu kadar akarların da belli bir bölgede toplanmadığını ve bütün ülkeye yayılmış olduğunu müşâhede etmekteyiz. Gerçekten bu eserler, Halep ve Musul'dan Edirne'ye, Ahlat ve Harput'tan Selânik ve Dırama'ya kadar yayılmış bulunmaktadır. Bu dağılım bize, incelediğimiz dönemde, Osmanlı beyliğinin dışında diğer Türk beylikleri sahasında kurulmuş vakıfların vakfiyelerinin de Osmanlı arşivine girmiş olduğunu; diğer bir ifâdeyle, daha sonra sözkonusu yöreleri de kendi hâkimiyeti altına alan Osmanlı Devleti hükümdârlarının diğer beylikler tarafından kurulan vakıflara dokunmadıklarını; bu vakıfların Türk kültür birliğini

sağlamada çok önemli bir birleştirici unsur olarak görev yaptığını göstermektedir. Yine bu vakıflar, Türk kültürünün zaman içindeki sürekliliğinin sağlanmasında da önemli rol oynamış ve oynamaktadırlar. Bu sürekliliğin sağlanmasında, incelediğimiz 157 vakfiyenin hemen hemen hepsinde zikredilmiş olan şu âyetin etkisi inkâr edilemez :

«Artık kim (bu vasiyeti) işittikten sonra tebdil ederse, herhâlde vebâli onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitici ve kemâliyle bilicidir» (II/181).

Korunması ve sürekliliğini bu âyete borçlu olan vakıf kuruluşlarının hayat buluşları da, Türk toplumunun ortak kıymet hükümleri hâline gelmiş oldukları için daimâ vakfiyelerde zikredilen âyetler sâyesinde gerçekleşmiştir (11) :

«Hakikaten insan için kendi çalıştığından başkası yoktur» (LIII/39).

«Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça asla iyiliğe ermiş olamazsınız...» (III/92).

«... Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız...» (II/110).

«Allah dâimâ (insanlara) iyilik edenlerle berâberdir» (XVI/128).

«Kurtuluşa ermeniz için hayır işleyin» (XXII/77).

«Herkesin (ve her milletin) yöneldiği bir yönü ve yöntemi vardır. Siz hayrât yapmaya koşun, bu hususta birbirinizle yarış edin...» (II/148).

İşte Türk vakıf kültürünün temelinde yatan kıymet hükümleri...

Türk kültürünü hayır hasenât kültürü; iyilik ve insanperverlik kültürü hâline getiren değerler...

11) Vakfiyelerde geçen başka âyetler de vardır. Buraya aldıklarımız, incelenen 157 vakfiyede en çok zikredilenlerdir.